

6. Толкунова В.Н. Трудовое право: курс лекцій / В.Н. Толкунова. – М. : ООО «ТК Велби», 2003. – 320 с.
7. Балух В.С. Альтернативні способи вирішення індивідуальних трудових спорів / В.С. Балух // Право і суспільство. – 2013. – № 4. – С. 45–50.
8. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 р. № 393/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – С. 256.
9. Про медіацію : Проект Закону України від 27.03.2015 року № 2480. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54558.

УДК 349.2

МЕТІЛЬ А.С.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ РОБОЧОГО ЧАСУ

У статті проведено загальнотеоретичну характеристику робочого часу. Визначено авторське поняття робочого часу на основі аналізу низки праць учених щодо досліджуваної сфери. Також виокремлено ознаки робочого часу як правової категорії.

Ключові слова: робочий час, працівник, роботодавець, правове регулювання, трудове законодавство.

В статье проведена общетеоретическая характеристика рабочего времени. Определено авторское понятие рабочего времени на основе анализа ряда работ ученых по исследуемой сфере. Также выделены признаки рабочего времени как правовой категории.

Ключевые слова: рабочее время, работник, работодатель, правовое регулирование, трудовое законодательство.

This article provides general theoretical description of working time. Author defined the concept of work time based on the analysis of a number of works of scientists on the study areas. Also singled out the signs of work time as a legal category.

Key words: working time, employee, employer, legal regulations, labor legislation.

Вступ. Національна сфера трудових відносин на сьогодні переживає не найкращі часи. Після підйому в пострадянські роки спостерігається певний застій і навіть спадна тенденція розвитку трудових відносин в Україні. Проблеми організації праці, її нормування, захисту трудових прав працівників, регулювання робочого часу та часу відпочинку потрібно шукати як у неефективності державної політики, так і в питаннях трудового договору.

Чільне місце робочого часу в аспекті правового регулювання трудової діяльності працівника, окрім закріплених законодавством особливостей, забезпечується також великою кількістю наукових досліджень, у яких ученими досі не досягнуто єдності й однотайності в трактуванні правової категорії. Така ж ситуація спостерігається щодо ознак робочого часу, які видозмінюються залежно від спрямування наукових пошуків дослідника цієї тематики. Саме відсутність консолідованої позиції серед ученої спільноти дає змогу позиціонувати окреслену проблематику як актуальну.

Стан наукового дослідження. У науці трудового права питання щодо поняття й ознак робочого часу досліджували М.Г. Александров, Н.Б. Болотіна, В.М. Венедиктова, С.В. Вишневецька, Л.П. Грузінова, М.І. Іншин, І.Я. Кисельов, В.Г. Короткін, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, А.Р. Мациук, П.Д. Пилипенко, В.І. Прокопенко, О.І. Процевський, А.М. Соцький, Н.М. Хуторян, К.В. Шурупова, В.І. Щербина та інші автори.

Постановка завдання. Однак у науковому просторі досі точаться суперечки щодо трактування поняття й визначення ознак робочого часу, що саме зумовлює необхідність проведення аналізу наявної літератури з трудового права та наведення власного визначення й ознак робочого часу.

© МЕТІЛЬ А.С. – аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди)

Результати дослідження. Так, доцільність розгляду цієї тематики підтверджується тезою видатного вченого Л.А. Муксінової щодо того, що суспільне багатство країни практично створюється в межах нормального робочого часу [1, с. 14].

Щодо самого поняття варто зазначити, що науковці застосовували й застосовують різні підходи до визначення поняття «робочий час», ці підходи навіть не завжди належать до сфери дослідження трудового права. Наприклад, філософський підхід трактує поняття «робочий час» як буття праці, де людина є основною виробничою силою суспільства. Цікаво також розглянути робочий час як економічне поняття, що є часткою індивідуальної участі працюючих у суспільній праці, безпосередньою мірою живої праці [2, с. 19]. Безперечно, таке визначення містить раціональне зерно, однак із позиції науки трудового права подібна думка не наводить вичерпний перелік складників робочого часу.

А.Ю. Пашерстник свого часу досить лаконічно визначив, що робочий час – це час, упродовж якого працівник за законом зобов'язаний виконувати доручену йому роботу [3, с. 94]. З такою думкою складно не погодитись, адже основним обов'язком працівника, на який він витрачає свій робочий час, є виконання дорученої йому роботодавцем роботи.

На думку О.В. Пайкова, робочим часом вважається час, протягом якого робітник або службовець відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку повинен перебувати на підприємстві (установі, організації) [4, с. 260–261]. Порівняно з попередніми думками ця позиція є більш ґрунтовною, оскільки вчений слушно вказує на пов'язаність робочого часу з правилами внутрішнього трудового розпорядку.

Одне з найбільш стислих і влучних визначень робочого часу пропонують І.П. Козинцев та Л.А. Савенко, які вважають, що робочий час – це час, протягом якого відповідно до законодавства й трудової угоди працівник має виконувати свої трудові обов'язки на підприємстві, в установі, організації [5, с. 42]. По-перше, учені зазначають про факт відповідності робочого часу трудовому законодавству та угоді між роботодавцем і працівником. По-друге, вони вказують, що працівник зобов'язаний виконувати свої трудові обов'язки, а не просто перебувати на підприємстві.

Найбільш поширеним та усталеним є викладений у юридичній, енциклопедичній і навчальній літературі погляд на робочий час як на час або частину визначеного календарного періоду [6, с. 399; 7, с. 297–298], упродовж якого працівник відповідно до правил внутрішнього розпорядку організації та умов трудового договору повинен виконувати трудові обов'язки, а також інші періоди часу, які згідно із законами й іншими нормативними правовими актами належать до робочого часу [8, с. 184]. Незважаючи на більш об'ємний виклад особливостей робочого часу в наведеному розумінні, порівняно з попередніми визначеннями науковців, воно не здається більш досконалим чи навіть повним. На нашу думку, це визначення має певні недоліки: по-перше, згадуються правила внутрішнього трудового розпорядку, однак лише організації, що не є повним переліком, адже не можна виключати із цього списку установи й підприємства; по-друге, вказано, що до робочого часу належать інші періоди часу, проте не наведено їх, що виглядає як демагогія.

Серед учених доби Радянського Союзу визначення поняття «робочий час» пропонувалося М.Г. Александровим та Л.Я. Гінцбургом. Перший вважав, що в правовому аспекті поняття робочого часу характеризується не лише як норма тривалості праці, встановлена законом або на його підставі, а й як обов'язок, виконання якого регулюється переважно правилами внутрішнього трудового розпорядку [9, с. 295]. Л.Я. Гінцбург писав, що робочий час у юридичному значенні цього поняття є саме тим часом, який віддає працівник підприємству (установі) з моменту, коли розпорядження адміністрації, яка здійснює керівництво процесом праці, стає для нього обов'язковим, до моменту, коли він знову вільний діяти за власним розсудом [10, с. 159]. Якщо обирати з наведених думок більш актуальну на сьогодні позицію, то це, безумовно, буде визначення М.Г. Александрова, оскільки воно, незважаючи на сформованість ще за часів СРСР, є більш актуальним у сучасних умовах правового регулювання в трудовому праві. Натомість думка Л.Я. Гінцбурга побудована на тогочасних радянських реаліях трудового права та уявленнях про робочий час, тому її важко «накласти» на сучасне уявлення про робочий час.

Інший радянський учений Л.Я. Островський вважав, що під робочим часом у трудовому законодавстві варто розуміти час, протягом якого робітник або службовець відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку підприємства, установи, організації або, як виняток, через особливі обставини (виклик на роботу поза графіком, з виробничої необхідності тощо) повинен знаходитись на своєму робочому місці та виконувати відповідні трудові обов'язки [11, с. 217]. Варто вказати на позитивну різницю позиції цього автора та думок інших його колег за сферою трудового права, яка полягає в аргументації більшої кількості аспектів робочого часу, кожен із яких однозначно знайшов своє місце.

Т.В. Красюк наводить міркування, що робочий час – це обов'язкова міра праці, тривалість якої регламентована законом і виданими на його основі іншими нормативними актами [12, с. 78]. Міра праці визначається не лише якістю виконання праці, а й за допомогою кількісного вираження – робочого часу. Так, ще О.І. Процевський стверджував, що робочий час є вирішальним фактором встановлення міри праці. Зокрема, видатний учений наголошував, що межа робочого часу коливається між фізичними та соціальними межами [13, с. 4].

Н.Б. Болотіна зауважує, що неповний робочий час – це встановлений угодою сторін робочий час у межах нормальної його тривалості, протягом якого працівник має виконувати свої трудові обов'язки [14, с. 333]. Дослідник однією з небагатьох згадує, що робочий час у трудовому праві може бути також неповним.

У науці трудового права під робочим часом прийнято розуміти період часу, протягом якого працівник зобов'язаний працювати відповідно до трудового договору й законодавства [15, с. 340]. На думку Ю.П. Дмитренка, робочий час – це відрізок календарного часу, упродовж якого працівник відповідно до чинного законодавства, колективного договору, правил внутрішнього трудового розпорядку та графіка роботи повинен перебувати у визначеному йому місці та виконувати свої функціональні обов'язки, обумовлені трудовим договором [16, с. 268]. Останнє визначення вважаємо найбільш ґрунтовним серед тих, які були нами розглянуті, адже вчений не лише виділяє всі основні характерні риси робочого часу, а й чітко їх розставляє, тому під час розгляду поняття не виникає плутанини.

Для формування більш масштабного уявлення про поняття робочий час необхідно проаналізувати чинне законодавство й проекти нормативно-правових актів щодо наявності в них цього терміна. У Конституції України в ч. 3 ст. 45 вказано, що максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку та оплачуваної щорічної відпустки, вихідні й святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом [17].

У Кодексі законів про працю України законодавцем не визначено поняття «робочий час» [18], хоча його законодавче закріплення могло б позбавити необхідності наукову спільноту, у тому числі й нас, дискутувати із цього приводу.

Згідно зі ст. 130 проекту Трудового кодексу України робочий час – це час, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку та умов трудового договору повинен виконувати трудові обов'язки [19]. Як бачимо, проект Трудового кодексу, який Верховна Рада України ніяк не може прийняти, містить поняття «робочий час», що в перспективі має привнести в трудове законодавство чіткість.

Визначення поняття «робочий час» знайшло своє відображення також у проекті Міжнародного бюро праці «Удосконалення колективних переговорів і дотримання трудового законодавства в Україні» як одна з істотних умов праці та час, коли працівник повинен знаходитись у певному місці та виконувати свою роботу відповідно до трудового договору, законодавства про працю й колективного договору [20, с. 2]. Тому це поняття, порівняно з наведеним у проекті Трудового кодексу України, є більш повним і може, на наше переконання, претендувати на місце одного з найкращих серед тих, що містяться в нормативних документах.

Таким чином, ми провели детальний аналіз наукової літератури (як сучасної, так і часів СРСР), розглянули нормативні акти на предмет визначення поняття «*робочий час*» і можемо тепер запропонувати власне трактування. На нашу думку, робочий час – це визначений законодавчими, підзаконними й локальними нормативно-правовими актами та угодою сторін трудових відносин календарний період часу, упродовж якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку зобов'язується перебувати на своєму робочому місці, виконуючи при цьому свої трудові функції, а інша сторона трудових відносин – роботодавець – зобов'язаний забезпечити його необхідними умовами й засобами праці відповідно до чинного законодавства та домовленостей сторін.

Ще одним не менш важливим аспектом наукового аналізу, який ми проводимо, є розгляд наукової літератури щодо ознак робочого часу для подальшого наведення власних їхніх особливостей і характеристики. Якщо проблематиці поняття робочого часу науковцями було приділено більше ніж достатньо уваги, то питання ознак робочого часу залишилось фактично недослідженим.

Одна з небагатьох позицій, у якій відображено характерні ознаки робочого часу, належить М.І. Іншину та В.І. Щербині. Науковці зазначають, що ознаки робочого часу варто поділити на дві групи: родові та видові. Зокрема, автори вважають, що родовою ознакою робочого часу є лише те, що він є частиною певного календарного періоду (добі, тижня, місяця, року), вираженою в одиницях виміру. До видових ознак належать, по-перше, обмеження цього часу конкретними рамками, які визначаються державою (через закон) або сторонами колективного чи трудового договору; по-друге, обов'язок роботодавця надавати в межах цього часу працівникові роботу, обумовлену трудовим договором, а працівників – продуктивно використовувати цей час [21, с. 244]. З огляду на відсутність альтернативних позицій для зіставлення з думками вказаних учених варто зауважити, що їх думки викликають науковий інтерес. Однак не цілком зрозуміла аргументація вказаних критеріїв. Не повною мірою відомо, що означає другий аспект видових ознак, де вказується на обов'язок роботодавця надавати роботу працівникові та обов'язок останнього в цей час її виконувати. Не охарактеризовано, які саме види правової категорії покладено в основу. Тому вважаємо, що краще надати характеристику ознак робочого часу за більш прагматичним підходом. На нашу думку, *ознаки робочого часу* в українському трудовому праві є такими: 1) визначеність його нормативно-правовими актами трудового законодавства; 2) проміжок часу, що передбачений колективним і трудовим договором; 3) взаємні зобов'язання працівника та роботодавця.

Висновки. Отже, робочий час є невід'ємною частиною організації праці. Завдяки робочому часу встановлюються межі перебування конкретного працівника на робочому місці для виконання трудової функції, передбаченої в трудовому договорі. Від того, який робочий час буде встановлено на підприємстві, залежать також ефективність і результативність такого підприємства в економічному аспекті. Зокрема, добробут суспільства залежить від активного часу виконання трудових обов'язків. Тому робочий час є базовою категорією для визначення заохочення працівників, сприяння розвитку їх трудового потенціалу та кар'єрного росту.

Список використаних джерел:

1. Муксинова Л.А. Проблемы регулирования рабочего времени в СССР / Л.А. Муксинова. – М. : Юридическая литература, 1969. – 216 с.
2. Маркс К. Капитал: критика политической экономии / К. Маркс. – М., 1967. – 907 с.
3. Пашерстник А.Е. Регулирование рабочего времени в свете последних законодательных актов / А.Е. Пашерстник // Советское государство и право. – 1941. – № 2. – С. 52–57.
4. Советское трудовое право : [учебник] / под ред. А.С. Пайкова, О.В. Смирнова. – М. : Юридическая литература, 1982. – 512 с.
5. Козінцев І.П. Людина і праця / І.П. Козінцев, Л.А. Савенко. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – 336 с.
6. Островский Л.Я. Рабочее время / Л.Я. Островский. – 2-е изд. доп. – М. : Советская энциклопедия, 1987. – 527 с.
7. Советское трудовое право : [учебник] / под ред. Н.Г. Александрова. – М. : Юридическая литература, 1972. – 576 с.
8. Трудовое право : [учебник] / под ред. В.Ф. Гапоненка, Ф.Н. Михайлова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2002. – 463 с.
9. Советское право / под ред. Н.Г. Александрова. – М. : Юридическая литература, 1972. – 428 с.
10. Гинцбург Л.Я. Проблемы рабочего времени в СССР / Л.Я. Гинцбург. – М. : Юридическая литература, 1968. – 184 с.
11. Островский Л.Я. Законодательство о рабочем времени и времени отдыха и повышения эффективности общественного производства / Л.Я. Островский. – М. : Наука, 1972. – 242 с.
12. Красюк Т.В. Правове регулювання робочого часу та часу відпочинку науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів III та IV рівнів акредитації : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудове право; право соціального забезпечення» / Т.В. Красюк. – Х., 2008. – 207 с.
13. Процевский А.И. Рабочее время и рабочий день по советскому трудовому праву / А.И. Процевский. – М., 1963. – 182 с.
14. Болотіна Н.Б. Трудове право України : [підручник] / Н.Б. Болотіна. – К. : Вікар, 2003. – 725 с.
15. Стичинський Б.С. Науково-практичний коментар до законодавства України про працю / Б.С. Стичинський, І.В. Зуб, В.Г. Ротань. – К. : А.С.К., 2000. – 1072 с.
16. Дмитренко Ю.П. Трудове право України : [підручник] / Ю.П. Дмитренко. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 624 с.
17. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
18. Кодекс законів про працю України : Закон УРСР від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – № 50. – Ст. 375.
19. Проект Трудового кодексу України від 4 грудня 2007 р. № 1108 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua>.
20. Робочий час в Україні. Проект «Удосконалення колективних переговорів і дотримання трудового законодавства в Україні» / Міжнародне бюро праці. – К., 2011. – 8 с.
21. Трудове право : [підручник] / [М.І. Іншин, В.І. Щербина, Д.І. Сіроха та ін.] ; за ред. М.І. Іншина та В.І. Щербини. – Х. : Ніка-Нова, 2012. – 560 с.